

Aleš Dežman

MED VSAKDANJIM ŽIVLJENJEM IN KONSTRUIRANJEM DEVIANTNE VLOGE

ODNOS DO UŽIVANJA PREPOVEDANIH DROG

V VZGOJNIH ZAVODIH ZA SREDNJEŠOLSKO MLADINO

V raziskavi nas je zanimalo uživanje prepovedanih drog v vzgojnih zavodih za srednješolsko mladino. Ker smo želeli predmet raziskave raziskati tudi iz perspektive stanovalcev, smo se odločili, da jih bomo nekaj pritegnili k raziskavi kot sodelavce.

CILJI

Za cilj raziskave smo si postavili:

- dobiti več informacij o uživanju prepovedanih drog v vzgojnih zavodih iz več perspektiv, tudi perspektive stanovalcev
- ugotoviti, ali so nekatere predpostavke, ki so do sedaj pri oblikovanju strategij veljale za dejstva, resnične, zlasti tako imenovana kontaminacija in vpliv vloge uživalca prepovedanih drog na vlogo stanovalca.

RAZISKOVALNA VPRAŠANJA

Vprašanje 1: Se odvisnost s kontaminacijo prenaša s stanovalca na stanovalca?

Vprašanje 2: Ali stanovalci, odvisni od prepovedanih drog, dobijo ustrezne storitve?

Vprašanje 3: Ali osebe in ostali stanovalci stigmatizirajo uživalce prepovedanih drog?

Vprašanje 4: Sta uživanje in preprodaja prepovedanih drog povezana s socialnim statusom stanovalca in njegovo vlogo v skupini?

Končni namen raziskave je bil s pomočjo odgovorov na ta vprašanja prispevati k oblikovanju strategije, ki bo ustrezala interesom stanovalcev in potrebam stanovalcev, odvisnih od prepovedanih drog.

PROBLEM

Zanimalo nas je, ali se uživanje prepovedanih drog v vzgojnih zavodih, ki poteka v specifičnem, umetno ustvarjenem okolju, pojavlja v drugačnih pojavnih oblikah in kako vpliva na življenje stanovalcev. Da bi bolje usmerili vprašanja in pridobili uporabno gradivo, smo se osredotočili na ta področja: prikrivanje uživanja prepovedanih drog, nabava prepovedanih drog, socialna mreža, kontaminacija, pomoč drugih in vpliv osebja na stanovalce, interesi stanovalcev, povezani s prepovedanimi drogami, vpliv drog na odnose med stanovalci.

METODOLOGIJA

Raziskavo smo opravili v skladu z utemeljeno teorijo, kakor prevajamo termin »*grounded theory*« (Mesec 1998). Ta termin se nanaša na teorijo, ki se razvija induktivno iz korpusa podatkov. Če je postopek dobro opravljen, rezultat popolnoma ustreza vsaj delu podatkov. Osnovna ideja utemeljene teorije je, da beremo tekst in odkrijemo oziroma označimo *variable* in njihove medsebojne odnose. Spособnost, da prepoznamo *variable* in odnose med njimi, imenujejo teoretska senzitivnost (Borgatti 2005).

Od svojega nastanka se je utemeljena teorija razvijala konsistentno z osnovno formulacijo, tako da je danes najbolj vsestranska kvalitativna metodologija, ki je na voljo. Svojo teoretsko osnovo je izpeljala iz gibanj ameriškega pragmatizma in simboličnega interakcionizma in se danes opisuje kot prizadevanje, usmerjeno v reševanje problema,

ki se zavzema za razumevanje dogajanja iz perspektive človeškega dejavnika (Haig 1995).

Zbiranje podatkov

Obliko in vsebino delno strukturiranih intervjujev smo pripravili v sodelovanju s stanovalci, sodelavci pri raziskavi.

Vse intervjuje smo izvedli s pomočjo stanovalcev vzgojnega zavoda, ki so se prostovoljno javili za to nalogo. Priprava na izvedbo delno strukturiranih intervjujev je bila usmerjena v usposabljanje, da bodo intervjuji izvedeni zanesljivo in na etično primeren način.

Metoda obdelave podatkov

Uporabili smo kvalitativno analizo podatkov. Delno strukturirane intervjuje smo uredili in določili enote kodiranja, nato smo izvedli odprto kodiranje. V naslednjem koraku smo definirali relevantne kategorije. Odločilni kriterij pri izbiri je bil relevantnost pojma glede na problem raziskave. Tako dobljene kategorije smo s postopkom selektivnega kodiranja (Glasser, Strauss po Mesec 1998) razporedili v domnevne odnose. Identificirali smo osrednjo temo (pojav) in ključne pojme ter jih razvrstili v zaporedje glede na različne razsežnosti oz. posledice pojava.

Na koncu smo formuliral teorijo o tem, kar smo spoznali. Gre za teorijo kratkega dosega, za pojasnitev in opis sestavljenih odnosov med pojmi in kategorijami (Mesec 1998: 126).

REZULTATI

Kategoriziranje

Po izvedbi odprtega kodiranja smo dobili veliko pojmov različne stopnje abstraktnosti.

V drugem koraku smo ugotavljali, kateri pojmi se nanašajo na podobne pojave (Mesec 1998: 109). Hkrati smo uporabili več različnih postopkov. Različne opise, v katerih smo prepoznali skupno potezo (npr. uživanje prepovedanih drog), smo kodirali z isto besedo.

Ker pa bi lahko to vodilo v neupravičeno poenostavljanje, smo izvedli tudi postopka dopolnjevanja klasifikacije in ekspliciranja kriterija klasifikacije.

Relevantni pojmi oziroma kategorije

Stigmatizacija
 Prikrivanje
 Prepovedane droge
 Uživanje prepovedanih drog
 Odstranitvena dejavnost
 Prilagoditev
 Vnos prepovedanih drog
 Totalna ustanova
 Odvisnost
 Kontaminacija
 Interesi stanovalcev
 Osebj
 Stanovalci

Pojmi

Totalna ustanova

Totalne ustanove so se v 20. stoletju specializirale in razvile metode in tehnike, s katerimi uresničujejo racionalni načrt ustanove. Uporabniki so predmeti dela, ki pridejo v določeno ustanovo »v obdelavo« in jo, ko ustrezajo zadanim deklariranim ciljem, zapustijo kot »produkti« (Flaker 1998: 115–156).

Stanovalci navajajo obremenjenost z večjo gostoto ljudi, to navajajo tudi kot povod za rabo drog. »Tu v zavodu so zaprti taki ljudje, ki ne zdržiš z njimi, pa moraš biti z njimi v enem prostoru in potem vzameš drogo.« Osebj ve, kateri stanovalci uživajo droge in večinoma tudi, katere droge. Uporabo marihuane sankcionirajo manj kot uporabo drugih drog.

Vzgojitelji vedo, kdo se drogira, po testih ... Na začetku te pregledajo, da vidijo, na čem si. Potem pa, če samo travo kadiš, te samo občasno testirajo, da vidijo, da kaj drugega ne kadiš ... Vzgojitelji vedo, kdo jemlje droge. Saj so tudi testi ... Zaradi trave te zapiše, zdaj pa, če si zaradi sodišča tukaj, to sigurno ne

pomeni nič dobrega. Če je hors ali koka, je pa že hujske ... Če bi imel še kaj drugega kot THC, ne bi smel hoditi v šolo v Ljubljano ... Če se ti dobro do njih obnašaš, so vzgojitelji v redu. Ali pa te vidi, da kadiš, pa se raje obrne in gre stran.

Nadzor je zelo izražen, vendar nima večjega vpliva na pogostost rabe drog, bolj vpliva na sam način rabe.

Ampak tistega, ki je na heroinu, imajo potem redno na testih ... Ve, da hočeš joint skadit, pa hodi za tabo. Pa ve, kaj bom naredil, itak ga bom zvil ... Če bodo hoteli kaditi, bodo, pa nima veze, če jim dajo kazen, vzamejo izhode, kar koli ... Par ljudi je šlo v Radeče in ves čas so testi.

Prepovedane droge

Mamila so zgolj snovi, ki imajo omamni ali opojni učinek (npr. opij in njegovi derivati – morfin, heroin, kodein ...). Snovi, ki nimajo omamnih učinkov, ampak nasprotno (poživitev, halucinacije ...), ne uvrščamo med mamila, temveč med psihotropne snovi (Hvalec 1996). Po klasifikaciji Svetovne zdravstvene organizacije (WHO 2006) so prepovedane droge tiste psihoaktivne snovi, katerih proizvodnja, prodaja ali v določenih okoliščinah uporaba so v določenem pravnem sistemu prepovedane.

»Tukaj v zavodu je itak največ trave. Pri nas je samo trava.« Razlika je v tem, da je uživanje te droge še bolj razširjeno kot drugje. Stanovalci, ki te droge ne uživajo, so izjeme. Druge droge so manj pogoste, stanovalci navajajo ekstazi, spid, heroin in kokain. O uživalcih heroina govorijo kot o »drugih«, medtem ko je uživanje trave med stanovalci splošno razširjeno, se druge droge pojavljajo občasno.

Med drogami, s katerimi stanovalci eksperimentirajo, se pojavlja tudi heroin. »Heroina je manj, se ga zadevajo zunaj.« To, da se ta uživa zunaj, skrivaj, ali da se o tem govori kot o nečem iz preteklosti, sovпада z negativnim odnosom do heroina, ki prevladuje med stanovalci. »V bistvu proti travi nimam nič, ampak proti heroinu pa.« Negativen odnos stanovalcev

do heroina se prekriva z netoleranco osebja do te droge in tistih, ki jo uživajo. »Tisti, ki se drogirajo, so na črni piki in nočejo imeti problemov, zato jo imajo rajši zase.«

Stigmatizacija

Stigma v našem mišljenju reducira posameznika s celotne osebnosti na zaznamovano, odpisano. Termin stigma se nanaša na atribut, vendar je za samo stigmatizacijo potreben odnos, ne atribut (Goffman 1986: 11–14).

V vzgojnih zavodih je najopaznejša stigmatizacija odvisnih od heroina pri drugih stanovalcih. »To je grdo, ne bom horsičev gledal, kako se mi pribijajo.« Včasih se kaže v precejšnji nestrpnosti. »Tepsti bi ga morali vsak dan, horsiča, pa ga ne bi imeli.« Izraža se tudi z željo nekaterih stanovalcev po odstranitvi, fizični ločitvi od stigmatiziranih. »Tiste, ki so na heroinu, bi morali dati ven.« To je v nasprotju s pričakovanji, saj sicer uporabniki v svojem dojetanju droge ne delijo na mehke in trde ali na dovoljene in prepovedane (Kvaternik Jenko 2005). Možen vir nestrpnosti je lahko osebje, ki s povečano pozornostjo do uživalcev heroina zbuja nejevoljo pri ostalih. »Preveč se ubadamo s tem, še posebej na sestankih ... Ko imamo oni sestanek, pa če si kaj narobe naredil, potem te vsi gledajo kot kako črno ovco.«

Odvisnost

Čeprav imajo vse odvisnosti nekatere skupne značilnosti, ima odvisnost od prepovedanih drog specifične zdravstvene in socialne posledice. Največje tovrstne posledice v Evropi povzročajo odvisnost od opiatov. Nekatere severnoevropske države, kot sta Švedska in Finska, imajo primerjalno nižjo raven heroinskih odvisnikov in več uživalcev in odvisnikov od amfetaminov (Verster, Buning 2001: 11).

Stanovalci vzgojnih zavodov praviloma povezujejo odvisnost z uživanjem heroina. O odvisnikih govorijo večinoma negativno (gl. *stigmatizacija*) ali kot o nečem, kar je bilo.

»Nobenega horsiča ni notri. En je bil, pa je dobil Radeče v treh tednih.« Kljub temu nekateri odgovori peljejo k sklepu, da so v vzgojnih zavodih tudi posamezniki, ki so odvisni od prepovedanih drog. »Jaz ne vidim tu nobene rešitve, da bi se sploh dalo prekiniti zdaj heroin.« Poleg tega, da so v zavodih tudi odvisni posamezniki, odvisnost v veliki meri obstaja kot mit. Tudi če kdo omeni kontaminacijo (»To je tako, pride en tak, ki je na heroinu, in reče, ti boš probala, in jih povleče 10 za sabo«), ne navede o tem nobenih konkretnih primerov ali podatkov. Ugotavljam torej, da se odvisnost pojavlja pri stanovalcih vzgojnih zavodov, vendar redko. Pomemben je mit o odvisnosti in odvisnikih, do katerih so stanovalci dokaj nestrpni, kar je lahko povezano tako s kulturo rekreativne uporabe drog med stanovalci kot drugačnim odnosom osebja do uživalcev trdih drog.

Kontaminacija

S kontaminacijo v vzgojnih zavodih označujejo širjenje odvisnosti prek socialnih mrež, se pravi, ko vrstnik sledi vzoru prijatelja ali v nekaterih primerih partnerja. V zavodu funkcionira kot mit, o katerem vsi govorijo, nihče pa nima realne izkušnje z njim. Primernejši izraz bi bil vrstniški vpliv, ki pa je le en izmed dejavnikov tveganja. Dekleva ugotavlja, da pritiski k uživanju drog praviloma ne prihajajo od preprodajalcev, temveč od vrstnikov (Dekleva po Rozman 2004: 17).

Čeprav se mladostniki najpogosteje odločajo za uživanje drog zaradi pritiska vrstnikov, pa pritisk vrstnikov ni tako zelo pomemben, kot pogosto mislimo. Večina mladih o drogah razmišlja trezno (Kastelic, Mikulan 1999: 50–84).

Stanovalci omenjajo tudi širjenje uživanja prepovedanih drog ali odvisnosti od stanovalca do stanovalca. »To je tako, pride en tak, ki je na heroinu, in reče, ti boš probala, in jih povleče deset za sabo ... Eden povleče dva za sabo in ta dva še dva in tako naprej.«

To pripisujejo tudi temu, da so stanovalci v odnosu do uživanja prepovedanih drog heterogena populacija. »Problem je v tem, da sem

pridejo ljudje, ki imajo druge probleme, in taki, ki imajo probleme z drogo, in se pomešajo tukaj in tako ljudje začnejo tukaj.« Vendar pa nikjer ne navajajo konkretnega primera ali konkretne izkušnje s kontaminacijo. Ta izraz uporabljam namenoma, saj ga v vzgojnih zavodih občasno uporabljajo za označevanje širjenja odvisnosti s stanovalca na stanovalca. V resnici pa med stanovalci funkcionira kot mit. Pripovedujejo, »da je to tako«, »tako začnejo ljudje tukaj«, pri tem pa ne navajajo nobenih tovrstnih izkušenj. Nekateri izjave stanovalcev pa kažejo, da lahko vrstniški vpliv in dostopnost drog vplivata na pogostost rabe prepovedanih drog. »Jaz sem se pomešala bolj s takim folkom, ki kadi, ker sem bolj tak karakter in sem kadila ... Najbrž bi v tisti skupini, kjer bi bili samo taki zaradi droge, potem jemali še več droge.« Svoja opažanja o vrstniškem vplivu povezujejo z mitom o širjenju odvisnosti. Z izrazom kontaminacija torej označujem mit, ki pa lahko izvira iz realnega vrstniškega vpliva kot možnega dejavnika tveganja.

Prilagoditev

Pomoč, ki jo prejmejo vredni in nevredni, je v bistvu enaka in temelji na zapiranju. Toda okvir ustanove deli ljudi na dobre in slabe glede na prilagodljivost, ubogljivost in pripravljenost za delo. Racionalizacija upravljanja zahteva racionalizacijo vsakega ukrepa in razumevanje geneze statusa (npr. revščine ali vedenjske motenosti), ki je podrejen racionalizaciji upravljanja. Obravnava, ki jo je posameznik deležen v instituciji, torej ni povezana s samo motnjo ali stanjem, ampak z upravljanjem institucije, posameznikovo prilagodljivostjo in vedenjem v instituciji (Flaker 1998: 80).

Tako gojenci kot osebje se močno zavedajo, da je zavod umetna tvorba. Prilagoditve in spremembe vedenja, ki jih razvijajo tisti, ki živijo v zavodu, so usmerjene v to, kako živeti v taki tvorbi. Na to kažejo tudi pogostejši begi iz zavoda kmalu po prihodu gojenca v zavod. Nazadnje se dejansko sam odloči, ali

bo nadaljeval šolanje in s tem ostal v zavodu ali ne; vendar lahko tudi to odločitev zaznamo kot prilagoditev na umetno ustvarjeno okolje (Jakopin 2002). Tudi uživanje prepovedanih drog je del te prilagoditve; pojavlja se kot sprejemanje kulture stanovalcev, nekateri stanovalci pa navajajo uživanje prepovedanih drog kot del odziva na značilnosti totalnih ustanov.

Po prihodu v zavod mladostniki razvijejo različne prilagoditve. Nekateri sprejmejo cilje ustanove in se vedejo v skladu s pričakovanji osebja. »Če si delaš dolgčas, ti je dolgčas. Tu imaš drugače dosti stvari, ki jih lahko greš delat.« Pravila sprejemajo, ker ponotranjijo cilje ustanove ali da bi se izognili sankcijam. »Če mi ne bi bili pridni, ne bi mogli imeti takih pravil.« Ena od prilagoditvenih strategij je tudi umik, ki je včasih povezan z uživanjem drog. »Tu v zavodu so zaprti taki ljudje, ki ne zdržiš z njimi, pa moraš biti z njimi v enem prostoru in potem vzameš drogo.« Uporaba drog je med stanovalci večinsko razširjena. »Preden prideš, pričakuješ, da tega ne bo v zavodu, potem pa prideš pa je droge veliko.«

Čeprav imamo celo paleto možnih reakcij glede uživanja drog, ocenjujem, da gre tudi tu za prilagoditve tako na ustanovo kot na kulturo stanovalcev, saj se te reakcije pojavljajo kot odziv nanje; to velja tako za povečanje uporabe (kot odziv na ponudbo) kot za njeno zmanjšanje (zaradi strahu pred sankcijami ali zaradi sledenja ciljem ustanove).

Interesi stanovalcev

V eni perspektivi so potrebe mladih določene strukturno in v povezavi z družbeno ureditvijo. Druga perspektiva pokaže potrebe mladih, ki so določene z vidika vpetosti v medsebojne relacije; tu so pričakovanja staršev, učiteljev, delodajalcev, vplivnih drugih. Poleg tega »pogleda od zgoraj« pa obstaja tudi »pogled od spodaj«; to je perspektiva mladih samih v odnosu do zavedanja o vseh opisanih dimenzij, ki vključuje njihovo osebno doživljanje, vrednotenje in vpliv na dogajanja (Mrgole 2003: 34).

Tako kot druge pojme tudi pojem »interesov stanovalcev« obravnavam z vidika teme te naloge – uživanje prepovedanih drog v vzgojnih zavodih. Ta pojem je tesno povezan z nekaterimi drugimi pojmi. Nekateri interesi kažejo na stigmatizacijo odvisnikov. »Tiste, ki so na heroinu, bi morali dati ven ... Tiste, ki pridejo zaradi šolskih problemov, naj jih dajo posebej, tiste zaradi droge pa posebej.« Posamezni stanovalci izražajo interes po fizični ločitvi od odvisnikov, vendar so mnenja med stanovalci o tem deljena. Stanovalec je v interesu manj represiven odnos do drog, za kar nekateri navajajo argumente, drugi pa to izražajo le kot željo. »Legalizirali bi ... Če bi legalizirali, ne bi bilo dilerjev ... Če bi bilo po moje, bi bilo tu vse, in droge in denar.« Bolj strog, represiven odnos do drog je v interesu stanovalcev, ki so se poistovetili s cilji vzgojnih zavodov, kar je povezano s prilagoditvijo na bivanje v zavodu. »Jaz jih ne bi tako ven spuščal, lahko gre v Maribor v šolo pa prinese kar hoče ... Po moje so v zavodu glede trde droge preveč popustljivi.«

Prikrivanje

Medtem ko je bila prej vidna oblast, postane zdaj viden subjekt. Tak posameznik ostaja podrejen ravno zato, ker je nenehno viden. Pomembna postane vpetost oseb v dejavnosti, delo, zdravljenje ali vzgojne dejavnosti (Flaker 1998: 115–156). Izmikanje stalnemu nadzoru in vidnosti zmanjšuje podrejenost stanovalcev osebju.

Izjave, ki se nanašajo na ta pojem, se pojavljajo dokaj pogosto. Ni povsem jasno, ali je raba drog med vikendi povečana zaradi lažjega prikrivanja. »Za vikende se skadi več trave kot čez teden.« Stanovalci to povezujejo z dolgčasom. »Ali pa za vikende, ko samo kakšna dva ostaneta, in si prinese spide, da lažje preživi in ga bôli k ...« Možnosti, da je to povezano s socialno kontrolo med mladimi, ki so razvili določene mehanizme rekreativne rabe drog, pa na podlagi pridobljenih podatkov ni mogoče zadovoljivo raziskati. Ocene o težavnosti prikrivanja se med stanovalci razlikujejo.

»Zadevanje prikriti ni težko. To so že tako prostori določeni ... Ni težko skriti. Če bi hoteli večjo količino, bi jo zunaj skrili ... Težko je najti prostor. Ponavadi greš (navaja prostor).« Samo prikrivanje se prilagaja večjemu ali manjšemu nadzoru. »Ko pride v zavod, pusti zunaj, ko gre v šolo, pa vzame. Ni težko ... Isto jemlješ drogo kot prej. Samo da se bolj paziš zaradi vzgojiteljev.« Ne glede na nadzor pa stanovanjci razvijajo uspešne strategije prikrivanja. »Ko se navadiš, ni težko skriti, na začetku pa seveda imaš problem, se moraš kam skriti, ne kot doma, kjer si, kot ti je pasalo.«

Vnos prepovedanih drog

Ker je vnos drog v zavod prepovedan, ga stanovanjci prikrivajo. Mladostnik, ki uživa drogo, lahko to priskrbi tudi svojim prijateljem. Od takega posredništva ima lahko koristi, vendar zanj ne zahteva plačila. Mladostnik s tako vlogo med vrstniki pogosto uživa ugled, vendar je izpostavljen tudi različnim tveganjem (Rozman 2004: 11).

Stanovanjci navajajo, da prinašajo drogo v zavod zlasti za lastno uporabo. Vnos z namenom preprodaje je redkejši. »Kar si prineseš, to je to. Včasih skadiš s kom notri.« Samega vnosa kljub nadzoru osebja ne ocenjujejo kot težavnega. »Ni težko dilat notri, torbo ti pregledajo, drugače pa nič.« Tudi povečan nadzor ne vpliva na oceno o težavnosti vnosa droge v zavod. Nadzor vpliva le na spremembo strategije. »Ko pride v zavod, pusti zunaj, ko gre v šolo, pa vzame. Ni težko.« Stanovanjci so mnenja, da se vnosa drog v zavod ne da preprečiti. »Če bodo hoteli, bodo vseeno prinesli. Če je prepovedano, jim je to izziv.« V ustanovi gre predvsem za vzajemne družbe in priložnostno prodajo. »Kar si prineseš, to je to. Včasih skadiš s kom notri ... Če imaš veliko, prodaš, če imaš komaj zase, pa ne.«

Odstranitvena dejavnost

Ker tudi v vzgojnih zavodih obstaja ideologija, ki reducira, je življenje poenostavljeno, kar omogoča enotna interpretativna shema. Ta

režim nadkodira vse druge prakse, ki jih tako ni mogoče označevati drugače kot sekundarno prilagoditev. V tem je totalna ustanova zelo radikalna, tako da besede nimajo več učinka v dejanjih. Besede so zelo pomembne na ravni ideologije in povsem brez teže na ravni prakse (Flaker 1998: 235–236).

Vzgojni zavodi kot zgledi totalnih ustanov delujejo kot racionalen stroj. Uživanje prepovedanih drog se pojavlja tudi kot dejavnost, s pomočjo katere se stanovanjci umikajo iz vpetosti vanj.

Gre za umik pred gostoto teles, ki je značilna za zavode: »Tu v zavodu so zaprti taki ljudje, ki ne zdržiš z njimi, pa moraš biti z njimi v enem prostoru in potem vzameš drogo ...«, ali pa za odstranitveno dejavnost pred značilnostmi totalne ustanove, kot je dolgčas: »Ali pa za vikende, ko samo kakšna dva ostaneta in si prinese spide, da lažje preživi in ga bôli k ...« Stanovanjci navajajo tudi zavod sam kot vzrok za napetost, ki jo navajajo kot povod za uživanje prepovedanih drog. »Drogo vzameš, da pozabiš ... Zaradi tega zvišaš, da si živce umiriš.«

Stanovanjci

Kot je značilno za totalne ustanove, tudi stanovanjci vzgojnih zavodov izgubijo različne pravice (do razpolaganja z denarjem ipd.) in osebje se lahko vmeša v vse podrobnosti. Meje, ki si jih posameznik zunaj postavi, da zavaruje predmete samoobčutenja, so pogosto prekoračene. Zabeležijo se socialna in emocionalna dejstva, kartoteka je vedno na voljo osebju. V totalni ustanovi so podrobnosti določene s sankcijami, urnikom, pravili. En vidik je regimentacija, s katero se regulirane oblike vedenja množijo zaradi skladnega delovanja večjih blokov ljudi (Goffman po Flaker 1988: 67).

Stanovanjci ustanovi ne pripisujejo vpliva na uživanje prepovedanih drog. Menijo, da je to odvisno zlasti od njih samih oziroma od tega, koliko uporabnikov drog je med stanovanjci. »Koliko je droge, je odvisno od ljudi, ki so notri, to je prvo... Koliko je droge v zavodu, je odvisno od tistih, ki so v zavodu.« Tudi med sabo se ne diferencirajo glede na to, ali uživajo

droge, tisti redki, ki so abstinenti, imajo enak položaj. »Če ne kadiš trave, nimaš nobenih problemov zaradi tega ... Jaz se z njim normalno družim, čeprav ne kadi. Sva v redu kolega in to ... Dol mi visi za njega, ali se drogira ali ne.« Samo dejstvo, da nekdo uživa droge, jo poseduje ali preprodaja, nima trajnih učinkov na status posameznika med stanovalci.

Osebj

Njihov predmet dela so varovanci. Osebj dojemajo svoje delo kot težavno, izpostavljeni naj bi bili posebnim pogojem (Horvat 1997).

Pojavlja se klasična dilema upravljanja z ljudmi; osebj mora pogosto tehtati med tistim, kar je dobro za varovanca, in med žrtvovanjem drugih standardov (Goffman 1961 po Flaker 1988: 67).

V višnjegorskem in slivniškem zavodu nekatere izjave stanovalcev kažejo na delno bolj demokratične odnose med osebjem in stanovalci. »Drugačno okolje je, nisi tako napet, tudi z vzgojitelji se lahko pogovoriš, če te kaj muči, s starši pa ne moreš ... Kaj se naučiš od vzgojiteljev, je od vsakega posameznika odvisno. Jaz sem se dosti.« Kljub temu še vedno prevladujejo odnosi, značilni za totalne ustanove. Osebj vloga veliko truda v nadzor. Gledano s perspektive stanovalcev je ta funkcija najbolj izpostavljena. »Ves čas špijonirajo. Ves čas hodijo za tabo ... Ve, da hočeš joint skaditi, pa hodi za tabo. Pa ve, kaj bom naredil, itak ga bom zvil ... Vzgojitelji vedo, da si kadil.« Vpliv osebj na vedenje stanovalcev je omejen in se pojavi samo takrat, ko ne prevladajo odnosi, značilni za totalne ustanove (težnja po socialni distanci, pozicija moči). Stanovalci doživljajo nadzorovanje kot igro moči, ki nima hujših posledic. »Moral sem se pogovarjati s psihologom ... Vzgojitelji imajo nekaj vpliva, ne morejo pa imeti glavnega vpliva ... Saj se trudijo, vzgojitelji, pogledajo torbe, samo tega se ne da preprečiti«.

Uživanje prepovedanih drog

Pojem uživanja prepovedanih drog namenoma definiramo ločeno od pojma prepovedane

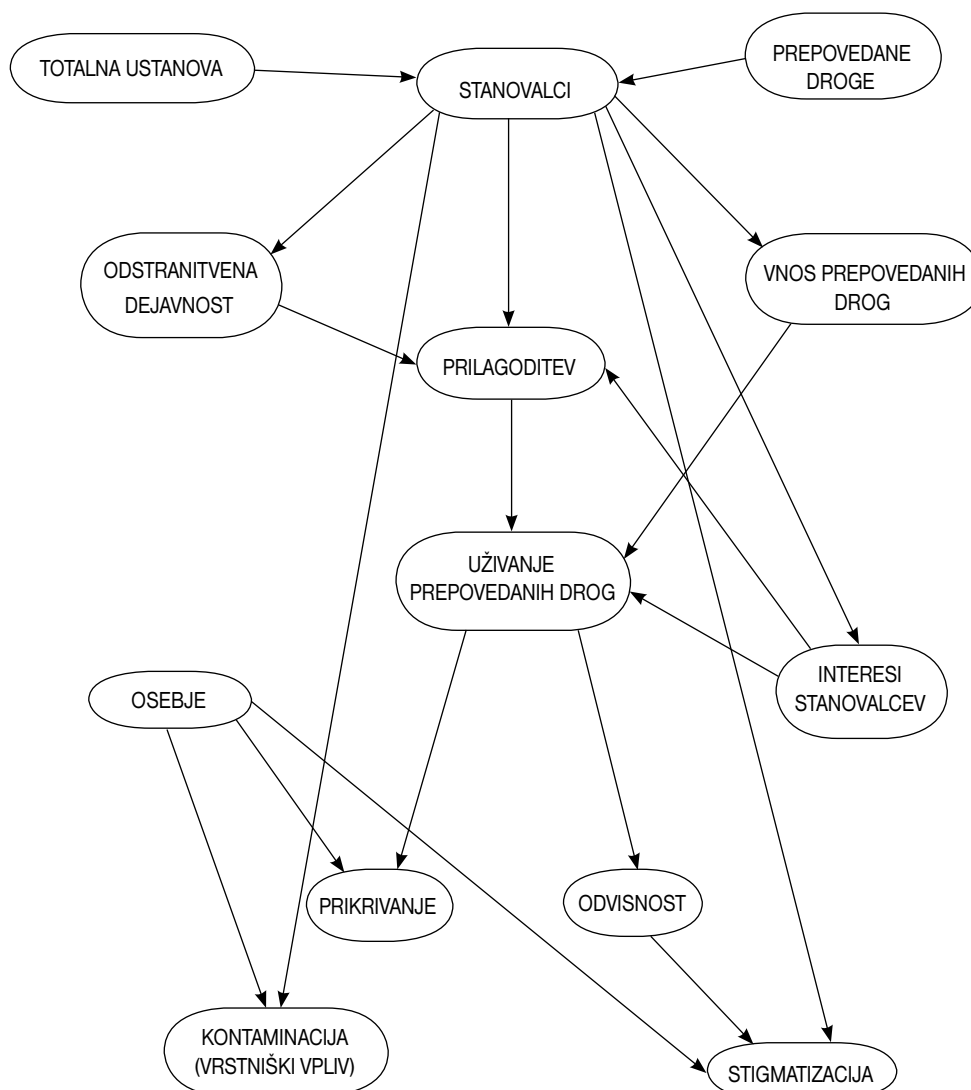
droge. Z njim opredelimo uživanje prepovedanih drog v specifičnih življenjskih okoliščinah stanovalcev, ki bivajo v vzgojnih zavodih. Pojem uživanja se nam zdi primernejši kot raba ali zloraba, saj med raziskovalci ni konsenza o tem, kolikokrat je treba uživati v določenem časovnem obdobju, da lahko govorimo o zlorabi (Rosenbaum po Hočevar 2001: 104).

»Pri nas je samo eden, ki ne uživa nobene droge ... Vsi razen njega kadimo travo vsak dan.« Lahko bi torej sklepali, da je v zavodih večja gostota uživalcev kot zunaj teh ustanov. Sami stanovalci pa tega ne zaznavajo tako. »Včasih je tu več droge, včasih zunaj ... Normalno, da je v Mariboru več droge kot tu ... V zavodu je manj droge.« Možen razlog za to je, da stanovalci prihajajo iz okolij, vrstniških skupin in subkultur, v katerih je uporaba drog enako razširjena. »Večinoma smo že prej uživali droge.« Stanovalci dajejo različne odgovore, kako je bivanje v zavodu vplivalo na pogostost jemanja drog. Nekateri so uporabo povečali, drugi niso spremenili navad, spet tretji so uporabo zmanjšali. Uživanje prepovedanih drog v zavodih je specifično zaradi dejavnosti, ki ga spremljajo. Najpomembnejše je prikrivanje, kar je v protislovju s tem, da osebj ve, kateri stanovalci uživajo droge. Pomemben vpliv ima tudi nadzorovanje in kaznovanje, ki ga izvaja osebj. Nekateri navajajo kazen kot vzrok za spremembo vedenja (»V zavodu sem prekinil z drogo, ker nočem biti za vikend notri«), večinoma pa velja, da nadzorovanje in kaznovanje poteka kot igra brez realnega učinka, včasih skoraj kot ritual. »Če bodo hoteli kaditi, bodo, pa nima veze, če jim dajo kazen, vzamejo izhode, kar koli ... Ko enkrat skadiš joint, je v redu, če te pa dobijo, da kadiš, je pa slabo.«

TEORIJA KRATKEGA DOSEGA – RACIONALNI STROJ

Očitno je torej, da so vzgojni zavodi totalne ustanove. Kljub spremembam, ki jih je vanje vnesel vpliv deinstitutionalizacije, imajo vse osnovne značilnosti totalnih ustanov. Kot vse totalne ustanove tudi vzgojni zavodi

Odnosno kodiranje

uresničujejo racionalen načrt, ki opravičuje njihov obstoj. V tem primeru je to vzgoja mladostnikov, ki so v zavod nameščeni s sklepom sodišča ali odločbo centra za socialno delo in so opisani kot mladostniki z motnjami vedenja in osebnosti ali v zadnjem času kot mladostniki z vedenjskimi in čustvenimi težavami.

Mit o kontaminaciji

Pred izvedbo raziskave smo si zastavili raziskovalno vprašanje, ali se odvisnost s kontaminacijo prenaša s stanovalca na stanovalca.

Glede na ugotovitve o razširjenosti uporabe prepovedanih drog med srednješolsko mladino ni nobeno presenečenje, da se uživanje prepovedanih drog pojavlja tudi v vzgojnih zavodih za srednješolsko mladino. Pojavlja se v populaciji, ki je z vidika tega pojava heterogena, in v totalni ustanovi, s katero je povezana večja gostota teles in interakcij in ločitev sveta na »zunanji« in »notranji«.

Po prihodu v zavod mladostniki navajajo različne prilagoditve, nekatere od njih so povezane tudi z uživanjem prepovedanih drog. Kljub izboljšanim materialnim razmeram mladostniki navajajo obremenjenost z gostoto

stanovalec – ne morejo se izogniti interakcijam, kadar si to želijo, saj so vpeti v formalne skupine pa tudi v sam stroj delovanja totalne ustanove. Ena izmed odstranitvenih dejavnosti, ki jih navajajo, je tudi uživanje prepovedanih drog kot oblika umika iz realnosti, ki jo ustvarja totalna ustanova.

Čeprav je rekreativna uporaba drog, zlasti marihuane, v vzgojnih zavodih tako razširjena, da lahko prej kot o subkulturi govorimo o kulturi uživanja marihuane med stanovalci vzgojnih zavodov, torej nekateri mladostniki zmanjšajo pogostost in količino uživanja prepovedanih drog po prihodu v zavod.

Tako uživanje prepovedanih drog kot odstranitvena dejavnost kot povečanje uživanja prepovedanih drog po prihodu v zavod se lahko razvije v kaotično uporabo drog in odvisnost. Seveda pa nekateri mladostniki po prihodu v zavod le nadaljujejo uživanje prepovedanih drog, neodvisno od vpliva ustanove, nekateri pa pridejo v zavod že odvisni od prepovedanih drog.

Površen pogled na vzročno–posledični model rabe prepovedanih drog v vzgojnih zavodih bi lahko deloval kot argument za teorijo kotaleče se kepe, torej predpostavko, da raba ene vrste drog nujno vodi k drugi, še škodljivejši. Podroben pogled pa razkrije, da to ne drži. Večina posameznikov, ki po prihodu v zavod uporabljajo droge kot način prilagoditve na bivanje v totalni ustanovi, ne razvije odvisnosti. Mnogi pozneje zmanjšajo ali opustijo rabo drog, prav tako pa nekateri razvijejo odvisnost, ne da bi po prihodu v zavod uporabljali drogo kot način prilagoditve, bodisi kot povečano uživanje drog v neformalnih skupinah ali kot odstranitveno dejavnost.

K tem za zavode specifičnim dejavnikom lahko dodamo tudi dejavnik pritiska vrstnikov, ki pa je splošen pojav in ni specifičen samo za institucionalno okolje. Zaradi pritiska vrstnikov se mladostniki najpogosteje odločajo za uživanje drog in ga tudi nadaljujejo. Motiv za uživanje izvira iz nekakšnega nenapisanega običaja ali rituala (Kastelic, Mikulan 1999: 50).

Večina mladih trezno razmišlja o drogah. Ne mislijo jih jemati kar naprej in ne mislijo postati odvisni od njih. Gotovo je koristno,

če je mladostnik pripravljen na možne okoliščine, v katerih mu bodo ponudili drogo, in je že imel priložnost razmišljati. Tedaj mu prelomne odločitve ne bo treba sprejeti tako rekoč pet pred dvanajsto. Odreči se drogi je bistveno lažje, če si si zastavil določene cilje, imaš osebe, ki so ti blizu, in stvari, ki ti kaj pomenijo (*op. cit.*: 84).

Ugotavljamo, da so ocene o nevarnosti kontaminacije, ki jo navajajo tudi mladostniki, pretirane. Večina posameznikov, ki so odvisni od prepovedanih drog, je to odvisnost razvila že pred prihodom v zavod ali pa so le prešli iz faze instrumentalne rabe v habitualno ali kompulzivno fazo.

Če ponovimo – stanovalci, pri katerih je prisotnih več dejavnikov tveganja in malo varovalnih dejavnikov in po prihodu v zavod razvijejo prilagoditve, povezane s povečano ali kaotično rabo drog, družba vrstnikov, odvisnih od drog, ogroža (kontaminacija), saj je še en dejavnik tveganja več, nikakor pa to ni edini ali odločilen dejavnik.

Ustreznost storitev

Drugo raziskovalno vprašanje, ki smo si ga zastavili pred izvedbo raziskave, je, ali stanovalci, odvisni od prepovedanih drog, dobijo ustrezne storitve.

Ugotavljamo, da je sedanje stanje tako, da zavodi na deklarativni ravni zavračajo obravnavo mladostnikov, odvisnih od prepovedanih drog, ki odklanjajo sodelovanje pri vzpostavljanju abstinence oziroma zdravljenju, in zato nimajo razvitih programov ustreznih za tovrstne uporabnike.

Navadno se pojavi eno od treh ravnanj:

- a) Tak uporabnik še naprej biva v vzgojnem zavodu (zaradi stališč CSD, sodišč, dolgotrajnih postopkov), pri tem pa ni deležen ustrezne obravnave, saj zavodi ne razvijajo programov za uporabnike, ki jih na deklarativni ravni ne sprejemajo.
- b) Mladostnika, odvisnega od prepovedanih drog, ki odklanja sodelovanje pri vzpostavljanju abstinence oziroma zdravljenju, premestijo v prevzgojni dom.

c) Mladostnika vrnejo v njegovo domače okolje.

Kot ugotavljamo, je način obravnave, ki sledi iz ukrepa (a), nekoristen ali celo škodljiv tako za konkretnega mladostnika kot njegove sostanovalce. Ukrep (b) je nepravilčen, saj je mladostnik tudi pod pretvezo drugih neprimernih ali kaznivih dejanj premeščen v bolj strukturirano ustanovo – iz izobraževalne v pravosodno –, čeprav je njegov največji »greh« užitje prepovedanih drog in nepripravljenost na zdravljenje.

Tudi tretji ukrep je primeren le takrat, ko v domačem okolju ni dodatnih dejavnikov tveganja (*op. cit.*: 103), kar pa je pri stanovalcih vzgojnih zavodov bolj izjema kot pravilo.

Stigmatizacija uživalcev prepovedanih drog pri osebju in ostalih stanovalcih

Tretje raziskovalno vprašanje, ki smo si ga zastavili pred izvedbo raziskave, je bilo, ali so osebje in ostali stanovalci stigmatizirajo uživalce prepovedanih drog.

V vzgojnih zavodih je najopaznejša stigmatizacija odvisnih od heroina pri drugih stanovalcih. Včasih se kaže v precejšnji nestrpnosti, tudi z željo nekaterih stanovalcev po odstranitvi, fizični ločitvi od stigmatiziranih. Možen vir nestrpnosti je lahko posredno osebje, ki s povečano pozornostjo do uživalcev heroina zbuja nejevoljo pri ostalih. O stigmatizaciji pri osebju stanovalci ne govorijo neposredno, mogoče jo je prepoznati posredno, ko je govor o preprodaji.

Osebje bolj nadzira stanovalce, ki jih sumi uživanja trdih drog, in jih postavlja v vlogo uživalca. Kot je razvidno pri definiranju pojma nadzorovanje, je odnos osebja do odvisnika drugačen; ta je strožje nadzorovan.

Povezava med uživanjem in preprodajo drog in socialnim statusom stanovalca in njegovo vlogo v skupini

Četrto raziskovalno vprašanje je bilo, ali sta uživanje in preprodaja prepovedanih drog

povezana s socialnim statusom stanovalca in njegovo vlogo v skupini.

Naše predvidevanje, da sta začetek uživanja droge po prihodu v zavod ali bolj pogosto uživanje povezana s socialnim statusom mladostnika v vrstniški skupini, se ni potrdilo. Stanovalci ne potrjujejo domneve, da ima posameznik, ki uživa drogo, višji socialni status kot tisti, ki droge ne uživa. Enako je s preprodajanjem droge. Mladostniki povedo, da je tisti, ki ima več droge, zanimiv, dokler jo pač ima, ni pa opaziti, da bi to trajno vplivalo na njegov položaj v skupini.

Na položaj stanovalca vpliva odvisnost, saj ta ni v skladu z v zavodih prevladujočo kulturo rekreativnega uživanja drog. Posameznika, ki je odvisen od prepovedanih drog, osebje strožje nadzoruje, na kar se odzove z umikom, saj ne želi imeti težav. Na večji nadzor se odzove še bolj poudarjenim prikrivanjem.

RAZPRAVA IN SKLEPI

Iz rezultatov raziskave sklepamo, da so vzgojni zavodi s storitvami, ki jih izvajajo trenutno, za obravnavo odvisnosti od prepovedanih drog neprimerne ustanove. Ne zagotavljajo primerne obravnave odvisnosti pri mladostnikih, ki ne zmorejo ali nočejo abstimirati, in nimajo ustreznih storitev zanje.

Kot pravita Kastelic in Mikulan (*op. cit.*: 102), terapevt vse prevečkrat ponudi le tisto, kar je po njegovem najbolje, odvisnik pa tega še ne zmore ali noče narediti. Bistvo vseh programov za uživalce droge je, da ti v njih sodelujejo. Le tako si je mogoče obetati kakršen koli napredek. Gotovo je boljše, da so vključeni v zdravljenje in napredujejo, čeprav počasneje, kot bi želeli svojci in terapevti, kakor da so prepuščeni ulici.

Zato je smiselno, da zavodi – če bodo v njih še naprej tudi stanovalci, odvisni od drog, ki ne želijo vzpostaviti abstinence – ponudijo zanje pomoč, kakršno bodo hoteli ali mogli sprejeti. Take storitve, usmerjene v zmanjševanje škode, bi bile smiselne za tiste mladostnike, ki so motivirani za bivanje v zavodu, če pa so mladostniki v zavodu zaradi pritiska drugih ustanov

ali drugih okoliščin in načelo prostovoljnosti ni uresničeno, se je dobro vprašati o ciljih njihovega bivanja v zavodu.

Za večino užiivalcev v instrumentalni fazi in seveda tudi za tiste v habitualni in kompulzivni fazi je potrebna bolnišnična obravnava, še zlasti, če so bili že pred tem neuspešni v zunajbolnišničnih programih. Za tiste z resnimi razvojnimi in vedenjskimi motnjami pa je potrebna še poznejša rehabilitacija v nezdravstvenih programih terapevtskih skupnosti ali pa v različnih oblikah domskega bivanja in v stanovanjskih skupnostih. Smiselno bi bilo, da bi se pri nekaterih oblikah tovrstnega bivanja specializirali za delo z bivšimi uživalci drog. Pogoji za bivanje v takih skupnostih bi bila seveda abstinenca od vseh psihoaktivnih snovi (*op. cit.*: 103).

V tem primeru je dovolj argumentov za oblikovanje ločene skupine, da je mladostnikom zagotovljeno varno okolje (varno tudi glede dejavnikov tveganja), v katerem lahko vzdržuje abstinenco.

Glede na ugotovitve o razširjenosti uporabe – zlasti rekreativne – prepovedanih drog v vzgojnih zavodih se lahko vprašamo, ali ni morda potrebna sprememba paradigme preventivnega dela v vzgojnih zavodih. Kot ugotavlja Sande (2004), je uporaba drog med mladimi tako razširjena, v nekaterih mladinskih subkulturah ali med dijaki poklicnih šol celo večinsko, da ne moremo govoriti, da je vsako uživanje drog patološko, razen če ne trdimo, da je patološka večina. Mladi so razvili nekatere oblike socialne kontrole nad uživanjem drog in le majhen del uživa droge na kaotičen način, tako da ne bi imeli nadzora nad pogostostjo in količino rabe drog (Rosenbaum po Hočevar 2001: 104).

Van der Stel (2000: 32) je mnenja, da bo liberalna ali tolerantna politika do drog hočeš nočeš pripeljala do tega:

- število uporabnikov bo raslo
- poraba po glavi glede na populacijo kaže tendenco rasti, medtem ko ima povprečna količina, ki jo porabi povprečni uporabnik, tendenco upadanja; trdovratni zasvojenosti postanejo manjšina znotraj uporabniške populacije

- sčasoma se večina uporabnikov nauči nadzorovano uživati substanc
- razmerje med uporabnikom in socialno dezintegracijo postane manj samoumevno
- potreba po iskanju pomoči (pri odvisniških skrbstvenih ustanovah) se sčasoma zmanjša.

Flynn (1993: 149–151) meni, da je prišel čas, ko bo treba razlikovati med ljudmi, ki droge uporabljajo, in tistimi, ki jih zlorabljajo. Razlikovanje med uporabo in zlorabo je v naši kulturi sprejeto za nekatere legalne droge, zlasti alkohol. Ta razlika je tako pomembna, da so se vsi poskusili, da bi jo izbrisali s prohibicijo, končali neuspešno, in so povzročili več škode kot koristi.

Vendar bi bilo iluzorno pričakovati, da bodo vzgojni zavodi tisti, ki bodo spremenili paradigmo odnosa do prepovedanih drog. So namreč visoko specializirane totalne ustanove, ki za svoje uporabnike in plačnike – to pa so država, starši uporabnikov in uporabniki – izvajajo določene storitve. Tako se zavodi in osebje pri definiranju realnosti ne nahajajo v institucionalnem vakuumu, ravnanje in delo, ki se pričakuje in zahteva od osebja in zavodov, pa je bolj v skladu z definicijo terapije, kot jo definirata Berger in Luckmann (1988). Terapija sproži uporabo pojmovnega mehanizma, ki jamči, da ostanejo dejanski ali potencialni odkloni znotraj institucionalnih definicij realnosti, z drugimi besedami, da ščiti »prebivalce« pred izključitvijo iz te realnosti.

Ljudje težimo k enostavnim odgovorom, tako da ne čudi, če tudi v primeru tako imenovane kontaminacije stanovalci in osebje težijo k poenostavitvam. A odvisnost se ne širi od posameznika do posameznika kot kakšen virus ali kot kepa, ki sproži plaz. Tako prepričanje ima svoj izvir v opažanju, da je lahko bivanje mladostnika z drugim mladostnikom, odvisnim od prepovedanih drog, rizično. Vrstniški vpliv je lahko pri mladostnikih pomemben dejavnik tveganja. Pri stanovalcih v vzgojnem zavodu je prisotnih veliko dejavnikov tveganja in le malo varovalnih dejavnikov, zato lahko ima ta dejavnik tveganja večji učinek kot pri mladostnikih, ki imajo

manj dejavnikov tveganja in več varovalnih dejavnikov. Tega dejavnika zato ne smemo zanemariti, hkrati pa ne smemo spregledati, da je to le eden izmed dejavnikov tveganja.

LITERATURA

- BERGER, P. L., LUCKMANN, T.** (1988), *Družbena konstrukcija realnosti*. Ljubljana: Cankarjeva založba
- BORGATTI, S. P.** (2005), *Introduction to Grounded Theory*. <http://www.analytitech.com/mb870/introto.htm> (12. september 2005).
- FLAKER, V.** (1988), Erving Goffman: Azil (povzetek). V Flaker, V., Urek, M. (ur.), *Hrastovski anali za leto 1987*. Ljubljana: RK ZSMS (73–137).
- (1998), *Odpiranje norosti: Vzpon in padec totalnih ustanov*. Ljubljana: Založba /*cf.
- FLYNN, J. C.** (1993), *Cocaine: An in-Depth Look at the Facts, Science, History and Future of the World's most Addictive Drug*. New York: Carol Publishing Group.
- GOFFMAN, E.** (1981), *Stigma*. New York: Penguin Books.
- HAIG, B. D.** (1995), *Grounded Theory as Scientific Method*. http://www.ed.uiuc.edu/EPS/PES-Yearbook/95_docs/haig.html (17. oktober 2005).
- HOČEVAR, A.** (2001), Preventiva (zlo)rabe drog v šoli ali meje (ne)možnega. *Sodobna pedagogika*, 52, 5: 92–110.
- HORVAT, J.** (1997), *Evalvacija nekaterih elementov vsebinske prenove v vzgojnoizobraževalnem zavodu v Višnji Gori*. Ljubljana (diplomska naloga).
- HVALEC, E.** (1996), *Sintetična mamila in prekurzorji*. Ljubljana (diplomska naloga).
- KASTELIC, A. MIKULAN, M.** (1999), *Mladostnik in droga*. Ljubljana: Domus.
- KVATERNIK JENKO, I.** (2005), Izhodiščne smernice za načrtovanje preventive: Politično–antropološki vidik. V: Košir, M. (ur.), *Zbornik 7. nacionalne konference lokalnih akcijskih skupin*. Ljubljana: Ministrstvo za zdravje, Urad za droge (20–28).
- MESEC, B.** (1998), *Uvod v kvalitativno raziskovanje v socialnem delu*. Ljubljana: VŠSD.
- MARGOLE, A.** (1999), *Malopridna mladež med zaščitniki in preganjalci*. Ljubljana: Založba /*cf.
- (2003), *Kam z mularijo*. Maribor: Aristej.
- ROZMAN, S.** (2004), Preprodajanje drog na srednjih in nižjih ravneh distribucije: Sociološki vidik. *Socialna pedagogika*, 8, 1: 1–27.
- SANDE, M.** (2004), *Uporaba drog v družbi tveganj: Vpliv varovalnih dejavnikov in dejavnikov tveganja*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- STEL, J. VAN DER** (ur.) (2000), *Preprečevalstvo po priročniku: Alkohol, droge in tobak: Kako olajšati preprečevalčev vsakdan*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
- VERSTER, A., BUNING, E.** (2001), *Metadonske smernice*. Ljubljana: Koordinacija Centrov za preprečevanje in zdravljenje odvisnosti od prepovedanih drog pri Ministrstvu za zdravje Republike Slovenije.
- World Health Organisation (2006), *Lexicon of Alcohol and Drug Terms Published by the World Health Organisation*. http://www.who.int/substance_abuse/terminology/who_lexicon/en/index.html (12. marec 2006).